ISSN – 2277-7911
Impact Factor – 5.958
YOUNG RESEARCHER
A Multidisciplinary Peer-Reviewed Refereed Research Journal
January - 2025
Vol. 14
Special Issue
No. 1

मुलींचा जन्म व आधुनिक काळातील आर्थिक बदल आणि शिक्षण

डॉ. गणेश दराडे[1], उद्धव त्रिंबक बडे[2]

[1] *अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,*

श्री भगवान बाबा कला महाविद्यालय, सिंदखेड राजा, जि. बुलडाणा

[2] *संशोधक विद्यार्थी,*

श्रीमती सिंधुताई जाधव कला व विज्ञान महाविद्यालय, मेहकर, जि. बुलडाणा

Corresponding Author:* *डॉ. गणेश दराडे

DOI -10.5281/zenodo.14875011

प्रस्तावना:

अलीकडील सन 2011 च्या झालेल्या जनगणनेनुसार प्राप्त आकडेवारीनुसार, मुलींचा बाल लिंग गुणोत्तर (0-6 वर्षे) 2001 मध्ये 927 मुलींच्या तुलनेत 1,000 मुलांच्या 919 पर्यंत कमी झाला आहे. हा वाईट लिंग गुणोत्तर दर हे एक असंवेदनशील विचारशैलीचा परिणाम आहे, जिथे अनेक घराण्यांना मुलगी जन्माला येऊ द्यायची नाही किंवा तिचे संगोपन करायचे नाही.

तेथे मुलगी गर्भधारणेपूर्वीच भेदभावाचा सामना करते. भारतात स्त्री भ्रूण हत्येची एक गंभीर समस्या आहे, कारण कमी खर्चात गर्भपात तंत्रज्ञानामुळे घराण्यांना मुलगा हवा असल्यास मुलींच्या जन्माला तिला जन्माला येऊ द्यायचे किंवा नाही याची निवड करण्याची मुभा मिळते. ती 'भाग्यशाली' असते, जर तिला जन्म देण्यात आला तर. जन्मानंतर, या नवजात मुलीला भेदभाव आणि अन्यायाचा सामना करावा लागतो. तिला तिच्या पुरुष भावांच्या तुलनेत पुरेसे जेवण दिले जात नाही, तिच्या शिक्षणाला महत्त्व दिले जात नाही. आणि अनेक प्रकरणांमध्ये, पालक त्यांच्या मुलांना शाळेत पाठवण्यास इच्छुक असतात, परंतु त्यांच्या मुली घरात बसून घरगुती कामे करण्यास प्राधान्य देतात.

केंद्र शासन व विविध राज्य शासनाकडून मुलींसाठी विविध प्रकारच्या योजना राबवल्या जात असतात, त्याचबरोबर मुलींनी प्रत्येक क्षेत्रात प्रगती करावी प्रत्येक योजनेचे उद्दिष्ट हे मुलींच भविष्य उज्वल करणे मुलींना आर्थिक सुरक्षा प्रदान करणे .मुलींच्या शिक्षणासाठी उपाययोजना करणे . मुलींच्या जन्मापासुन ते मुलीच्या विवाह पर्यंत खुप योजना शासन राबवत आहे. तर आपण मुलींसाठी कोणत्या महत्त्वाच्या योजना आहेत ते बघणार आहोत.

मुलींच्या लग्नाची किंवा शैक्षणिक विकासाची चिंता करण्याची गरज शासनामार्फत या योजनाअंतर्गत त्यांच्या उज्ज्वल भवितव्यासाठी मदत करणार आहे.महाराष्ट्र शासन ,इतर राज्य सरकारे व केंद्र शासन मुलींच्या पुढील भविष्याचा विचार करून त्यांना भविष्यातील अर्थिक अडचण सुटावी व त्यांना शिक्षण क्षेत्रात संधी मिळावी तसेच त्यांच्या आर्थिक अडचणीमुळे त्यांना विविध समस्यांना तोंड देण्याची गरज पडणार नाही, त्यांच्या भविष्यात त्यांना काही अडचण होणार नाही अशी योग्य ती मदत विविध योजनेअंतर्गत मिळणार आहे व सध्याही मिळत आहे. मुलींच्या भविष्यासाठी विविध योजना राबविण्यात येतात योग्य वेळी योग्य गुंतवणूक केल्यानंतर त्याचा फायदा कसा होणार आहे ती योजना कोणती आहे यावर अवलंबून असते.

शोध निबंधाची उद्दिष्ट्ये:

1. मुलींच्या जन्माबाबत आधुनिक काळातील बदल अभ्यासणे.
2. मुलींच्या जन्माला प्रोत्साहन देणाऱ्या विविध योजनांचा आढावा घेणे.
3. मुलींच्या विकासातील आर्थिक अडचणी समजून घेणे.
4. मुलींच्या शिक्षणासाठी या योजनांचा किती फायदा होतो ते तपासणे.

मुलींच्या समोर येणाऱ्या अनेक अडचणी लक्षात घेता, सरकारने त्यांच्या विकासासाठी योग्य संधी व अतिरिक्त मदत उपलब्ध करण्यासाठी अनेक योजना राबवल्या आहेत. खाली काही प्रमुख योजना दिल्या आहेत:

1. बेटी बचाओ बेटी पढ़ाओ:

बेटी बचाओ बेटी पढ़ाओ ही एक केंद्र सरकारची योजना आहे, की जी संपूर्ण देशात मुलींची मदत करते. या योजनेचा मुख्य उद्देश लिंग-आधारित गर्भपातासारख्या सामाजिक समस्यांपासून मुलींचे रक्षण करणे आणि मुलींच्या शिक्षणाला प्रोत्साहन देणे आहे. ही योजना मुख्यतः कमी लिंग गुणोत्तर असलेल्या जिल्ह्यांसाठी होती आणि यशस्वीरित्या देशाच्या इतर भागांतही ही योजना पुढे विस्तारली आहे.

2. सुकन्या समृद्धी योजना:

सुकन्या समृद्धी योजना ही भारत सरकारच्या पाठिंब्याने तयार केलेली बचत योजना आहे, जी मुलींच्या पालकांसाठी आहे. या योजनेद्वारे पालक त्यांच्या मुलींच्या शिक्षण आणि लग्नाच्या खर्चासाठी योग्य धनराशी तयार करू शकतात. ही योजना पालकांना त्यांच्या मुलीच्या उच्च शिक्षणासाठी व लग्नासाठी आर्थिक बचत करण्यास प्रोत्साहित करते.

- या योजनेअंतर्गत मुलीचे पालक किंवा कायदेशीर पालक Sukanya Samriddhi Yojana खाते उघडू शकतात.
- हे खाते उघडताना योजनेअंतर्गत मुलीचे वय हे 10 वर्षांपेक्षा कमी असणे आवश्यक आहे.
- एका मुलीच्या नावाने फक्त एकच खाते उघडता येते.
- एका कुटुंबासाठी फक्त दोन सुकन्या समृद्धी खात्यांना परवानगी आहे म्हणजे प्रत्येक मुलीसाठी एक सुकन्या समृद्धी खाते.
- जर कुटुंबात जुळ्या किंवा तिहेरी मुलींच्या जन्मापूर्वी मुलीचा जन्म झाला असेल किंवा आधी तिहेरी जन्माला आल्यास तिसरे खाते उघडता येईल.जुळ्या किंवा तिहेरी मुलींच्या जन्मानंतर मुलीचा जन्म झाल्यास, तिसरे सुकन्या समृद्धी खाते उघडता येत नाही. या योजनेत एखादी व्यक्ती मुलीच्या खात्यात किमान रु.250 ठेव करू शकते. एका वर्षात 250 आणि कमाल ठेव रु. एका वर्षात 1.5 लाख रुपये ठेवता येतात. ही योजना हे ठरवते की आर्थिक स्थिती कमजोर असणारी व्यक्ती Sukanya Samriddhi योजनेत गुंतवणूक करू शकतात. पुढे मुलीचे वय 21 वर्षे झाल्यास योजना पूर्णत्वास येते परंतु पालकाची आणि मुलीची इच्छा असल्यास ही योजना पुढे कायम करता येते .यामुळे मुलीच्या शिक्षणाला मोठा हातभार लागलेला आहे . आणि मुलींच्या शिक्षणाचे प्रमाण वाढलेले आहे .

3. बालिका समृद्धी योजना:

बालिका समृद्धी योजना सुकन्या समृद्धी योजनेप्रमाणेच आहे. या योजनेअंतर्गत, मुलीच्या पालकांसाठी मर्यादित बचतीच्या संधी उपलब्ध केल्या जातात.

बालिका समृद्धी योजना ही 1997 मध्ये भारत सरकारने सुरू केलेली सामाजिक कल्याण योजना आहे. मुलींच्या शिक्षण आणि कल्याणाला प्रोत्साहन देणे हे

या योजनेचे ध्येय आहे, ज्यामुळे कुटुंबांना त्यांच्या मुलीच्या भविष्यात गुंतवणूक करण्यास प्रोत्साहित करत असते. Balika Samridhi Yojana.1997 मध्ये सुरु करण्यात आलेली ही बालिका समृद्धी योजना ही एक शासनामार्फत समाजात मुलींसाठी सामाजिक कल्याण करणारी योजना आहे जिचा उद्देश मुलींचे शिक्षण आणि कल्याण याचे प्रमाण वाढवणे आहे .मुलीसाठी ही एक अत्यंत महत्त्वाची योजना आहे.

ही योजना त्यांच्या शिक्षण आणि आरोग्यासाठी आर्थिक प्रोत्साहन देते, बालविवाहाला परावृत्त करते आणि लैंगिक समानतेला प्रोत्साहन देते.ह्या योजनेचा लाभ फक्त मुलींसाठी आहे . यासाठी मुलीचे वय जास्तीत-जास्त दहा वर्ष असले पाहिजे व एका मुलीला 1 खाते उघडता येऊ शकते.

बालिका समृद्धि योजना महाराष्ट्र राज्य या योजनेसाठी लाभ घेण्यासाठी दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंब ,गरीब कुटुंब, वंचित घटक ह्यांना या योजनेसाठी अधिक प्राधन्य देण्यात आले आहे. बालिका समृद्धी योजनेंतर्गत मुलीच्या जन्मापासून तिच्या शिक्षणापर्यंत अनेक वर्षे आर्थिक मदत या योजनेअंतर्गत केली जाते. सर्वप्रथम, मुलीच्या जन्मानंतर व प्रसूतीनंतर आईला 500 रुपयांची आर्थिक मदत दिली जाते. त्यानंतर मुलीच्या दहावी पर्यंतच्या शिक्षणासाठी सरकारकडून प्रत्येक टप्प्यावर काही रुपयांची आर्थिक मदत दिली जाते.

बालिका समृद्धि योजनेअंतर्गत जवळपासच्या पोस्ट ऑफिसमध्ये जाऊन पालक आपल्या मुलीचे खाते उघडू शकतात या योजनेअंतर्गत शासनामार्फत व्याज दिले जाते. या योजनेअंतर्गत गुंतवणूक केलेली रक्कम मुलींचे वय 18 वर्ष पुर्ण झाल्यानंतर काढु शकता. कुटुंबातील दोन मुली या योजनेत सहभागी होऊ शकतात आणि शाळेत जात असलेल्या मुलीला पहिली ते दहावीपर्यंत 300 रुपये ते 1000 रुपयांपर्यंत स्कॉलरशिप मिळणार आहे.

4. मुख्यमंत्री राजश्री योजना:

मुख्यमंत्री राजश्री योजना राजस्थानमध्ये सुरू करण्यात आलेली आहे. या योजनेद्वारे मुलीच्या जन्मापासून उच्च शिक्षणापर्यंत पालकांना आर्थिक लाभ मिळतो. 1 जून 2016 पासून सुरू झालेली ही योजना संपूर्ण राजस्थान राज्यभर लागू असून या योजनेत ही योजना लागू झाल्याच्या दिनांक पासून पुढे जन्मलेल्या सर्व मुलींना लागू आहे . यामध्ये जन्माचे वेळी अडीच हजार रुपये ,त्या मुलीच्या पहिल्या लसीकरणानंतर एक वर्षानंतर पुन्हा अडीच हजार रुपये, जेव्हा ही मुलगी पहिलीच्या वर्गात प्रवेश घेते तेव्हा तिला चार हजार रुपये याप्रमाणे इयत्ता सहावी मध्ये पाच हजार रुपये ,इयत्ता दहावी मध्ये 11000 रुपये आणि इयत्ता बारावीमध्ये या मुलीला 25 हजार रुपये मिळतात . असे एकूण एका मुलीला शासनाकडून 50 हजार रुपयाची मदत केली जाते .यामुळे राजस्थानमधील मुलींच्या शिक्षणाचे प्रमाण वाढले आहे . त्यामुळे बालविवाह, गळती , स्थगिती हुंडाबळी यासारख्या प्रथा संपत चालल्या आहेत .

5. मुख्यमंत्री लाडली योजना:

मुख्यमंत्रि लाडली योजना ही मुलींच्या पालकांसाठी खास तयार केलेली बचत योजना आहे. या योजनेअंतर्गत, मुलीच्या शिक्षणासाठी व लग्नाच्या खर्चासाठी नियमित आर्थिक लाभ मिळतो.या मिळणाऱ्या रकमेतून मुलींचे शिक्षण नियमित होत राहते . त्यामुळे मुलींच्या शिक्षणाच्या दरात सुधारणा होत आहे .यामुळे त्यांना रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होत आहेत.

6. CBSE उड़ान योजना:

CBSE उड़ान योजना मुलींसाठी लागू करण्यात आलेली आहे. या योजनेसाठी केवळ भारतातीलच मुली पात्र ठरतात. या योजनेचा उद्देश भारतातील प्रतिष्ठित अभियांत्रिकी व तांत्रिक महाविद्यालयांमध्ये मुलींचा विद्यार्थ्यांचा दाखल दर

वाढवणे आहे.ही योजना एक शिष्यवृत्ती योजना असून मुला-मुलीतल्या शिक्षणाच्या टक्केवारीतील तफावत दूर करण्यासाठी त्यांना आर्थिक दृष्ट्या मदत करण्यासाठी शासनाने सन 2014 मध्ये ही योजना लागू केली होती . या योजनेमुळे अनेक शाळा सोडून दिलेल्या मुलींनी पुन्हा शिक्षणाची कास धरली आहे . आणि मोठ्या संख्येने मुली उच्च शिक्षण घेत आहेत .मुलीची निवड तिच्या योग्यतेनुसार केली जाते .अकरावी शिकणाऱ्या व भौतिकशास्त्र , जीवशास्त्र ,रसायनशास्त्र आणि गणित विषय घेऊन शिकणाऱ्या मुलींना या योजनेचा फायदा घेता येऊ शकतो.

7. राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षणासाठी मुलींच्या प्रोत्साहनाची योजना:

ही योजना भारतातील वंचित वर्गांच्या मुलींसाठी आहे. या योजनेअंतर्गत, निवड झालेल्या विद्यार्थ्यांच्या नावावर रु. 3000 चा निश्चित ठेव केला जातो. ही योजना 2008 मध्ये सुरू करण्यात आलेली आहे .जेव्हा सदरील पात्र मुलींचे वय 18 वर्षे पूर्ण होते त्यावेळी त्या मुलीला तीन हजार रुपये व त्यावर एवढ्या दिवसात झालेले व्याज ही रक्कम एक ठोक दिली जाते .या योजनेमुळे सुद्धा मुलींच्या शिक्षणाच्या दरात मोठी वृद्धी होताना दिसत आहे .

8. मुख्यमंत्री कन्या सुरक्षा योजना:

मुख्यमंत्री कन्या सुरक्षा योजना बिहार राज्य सरकारने सुरू केलेली आहे. या योजनेअंतर्गत, मुलीच्या जन्मानंतर रु. 2000 ची रक्कम मिळते. ही रक्कम त्या मुलीच्या बँक खात्यात टाकून तिचे वय 18 वर्षे पूर्ण झाल्यानंतर तिला व्याजासह परत केले जाते .

9. माझी कन्या भाग्यश्री योजना:

ही योजना महाराष्ट्र राज्यात सुरू करण्यात आलेली आहे. १ एप्रिल २०१६ पासून ही योजना अंमलात आली . गरीब कुटुंबात जन्माला आलेल्या मुली म्हणजे मातापित्यांना आर्थिक अडचण वाटते म्हणून ते अशा बालिकांना एक तर जन्माला येऊ देत नाहीत किंवा आल्यास त्यांची हेळसांड करतात . यामुळे ना त्यांचे शिक्षण होते ना त्या मुलींचे आरोग्य ठिक राहते म्हणून मुलींचे शिक्षण उत्तम व्हावे ,त्यांना आरोग्याच्या सुविधा मिळाण्यात अडचण येऊ नये . त्यांचा जन्मदर वाढावा यासाठी ही योजना करण्यात आलेली आहे . दारिद्र्यरेषेखालील कुटुंबातील मुली व दारिद्रय रेषेवर असणाऱ्या कुटुंबातील मुली या योजनेसाठी पात्र ठरतात .सन 2016 पासून या योजनेची मर्यादा वाढवण्यात आलेले आहे आता या योजनेमध्ये ज्या कुटुंबाचे वार्षिक उत्पन्न साडेसात लाख रुपये आहे त्या सर्व कुटुंबांनाही समाविष्ट करण्यात आलेले आहे. यामध्ये अशा कुटुंबातील पालकांनी पहिल्या मुलीच्या जन्मानंतर कुटुंब नियोजन शस्त्रक्रिया केल्यास त्या मुलीच्या नावावर 50 हजार रुपये ठेवले जातात. आणि जर दुसऱ्या मुलीच्या जन्मानंतर आई-वडिलांपैकी कोणीही एकाने कुटुंब नियोजन किंवा नसबंदी केल्यास दोन्ही मुलींच्या नावे प्रत्येकी 25 - 25 हजार रुपये रक्कम ठेवली जाते .याशिवाय त्यावर मिळणारे व्याज व इतर विविध आर्थिक लाभ उपलब्ध आहेत.महाराष्ट्रात ही योजना लागू झाल्यापासून आजपर्यंत मुलीच्या जन्मदरात मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली आहे .तसेच दिवसेंदिवस मुलींचे शिक्षण आरोग्य यावरही पालक लक्ष देताना दिसत आहेत . म्हणून ही शासनाची योजना यशस्वी होत आहे.

10. नंदा देवी कन्या योजना:

ही योजना उत्तराखंड राज्यासाठी विशिष्ट योजनाआहे. या योजनेअंतर्गत दारिद्र्यरेषेखालील कुटुंबातील मुलीच्या जन्मानंतर त्या मुलीच्या व तिच्या आईच्या दोघींच्या नावावर एकत्रित 50,000 रुपये रक्कम ठेवली जाते .याचप्रमाणे दुसऱ्या मुलीच्या जन्मानंतरही एवढीच रक्कम म्हणजे 50,000रुपये ठेवली जाते .या योजनेला नंदा गौर योजना किंवा नंदादेवी योजना असे नाव देण्यात आलेले आहे ही योजना 1 जानेवारी 2009 पासून कार्यरत आहे .या

योजनेमागे प्रमुख उद्देश म्हणजे दारिद्र्यरेषेखालील कुटुंबातील मातांचे सुरक्षित व दवाखान्यात बाळंतपण व्हावे . .मुलींचा जन्मदर वाढावा . मुलींना आरोग्य विषयक सुविधा उपलब्ध व्हाव्यात . याच प्रमाणे मुलींना शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध हव्यात व त्यांना त्यांच्या भविष्यात स्वतः चा सर्वांगीण विकास करता यावा या हेतूने ही योजना कार्यान्वित करण्यात आलेली आहे . आणि ठरवलेली उद्दिष्ट ही योजना लागू झाल्यापासून साध्य होताना दिसत आहेत.

सारांश:

थोडक्यात, लिंग विषमतेला खतपाणी घालणारी परंपरागत समाज रचना व समाज धारणेत बदल घडवून आणणारी कोणतीही अशी प्रक्रिया आहे की, ज्यातून महिला समता निश्चित होते. महिलांच्या आर्थिक सक्षमीकरणाला, मुलींच्या शिक्षणाला, जन्माला समाजात प्रोत्साहन मिळावे म्हणून वरील विविध योजना मुलींच्या कल्याणासाठी कार्यरत आहेत आणि त्यांना योग्य संधी व संरक्षण प्रदान करण्यास मदत करतात. आर्थिक सक्षमीकरण, म्हणजे अर्थार्जन करण्यासाठी महिलांना सक्षम बनविणे होय. यासाठी महिलांना प्रथम साक्षर करणे आणि अर्थार्जन करण्यासाठी उदयुक्त व सक्षम तसेच उपयुक्त असे व्यवसाय शिक्षण देणे, हा उपाय होऊ शकतो. या अनुषंगाने शासनाच्या योजना महत्त्वाच्या आहेत.वरील सर्व योजना या वय वर्ष 18 वर्षापर्यंत किंवा 21 वर्षापर्यंत मुलींसाठी लागू आहे परंतु याशिवाय सुद्धा स्त्रियांना सक्षम करण्यासाठी शासन दिवसेंदिवस अधिकाधिक योजना राबवून स्त्री पुरुष समानतेचे तत्व प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न करत आहे .त्यामुळे येणाऱ्या भविष्यकाळात स्त्रियांना पुरुषांच्या बरोबरीने आरोग्य सुविधा, शिक्षण सुविधा व स्वयंरोजगाराच्या आणि रोजगाराच्या संधी उपलब्ध होणार आहेत .आणि मुलीच्या जन्मदरात झालेल्या घटीमुळे सध्या अनेक युवक जे अविवाहित आहेत त्यामुळे एक सामाजिक समस्या निर्माण झालेले आहे . ती सामाजिक समस्या मुलींचा जन्मदर वाढल्यामुळे कमी होईल . मुलींचा आर्थिक विकास चांगला होऊन ; मुलींना उत्तम प्रकारे शिक्षण घेता येईल . असे झाल्यास शासनाच्या या योजना निश्चित फलद्रूप होतील .

संदर्भ:

1. Govt of India, Ministry of Child Development. [22] http://en.wikipedia.org/wiki/Ministry_of_Women_and_Child_Development.
2. Govt of India, https://www.mygov.in/group/beti-bachao-beti-padhao-0/.
3. Govt of India, vikaspedia http://vikaspedia.in/social-welfare/women-and-child-development/child-development-1/girl-child-welfare/beti-bachao-beti-padhao.